

højmassen er den halveret siden 1972, mens den samlede deltagelse i alle former for gudstjenester ligger nogenlunde stabilt i kraft af en lang række nye gudstjenesteformer udenfor højmassen. Men der er langt flere, der deltager i gudstjenesternes forberedelse og gennemførelse, og der er langt flere nadvergudstjenester med fortsat stigende deltagelse, ligesom der er massiv opslutning ved især dåbsgudstjenester. Siden år 2000 er antallet af församlinger (selvstændige sogne) faldet fra 2500 til 1500 – uden påviselige følger for antallet af gudstjenester. I øvrigt sættes der på det seneste også spørgsmålstegn ved, om der er nogen sammenhæng mellem antallet af gudstjenester og den samlede deltagelse i gudstjenesterne, som man hidtil har ment, også i Danmark.

De svenske 1986- og de danske 1992-alter- og ritualbøger med efterfølgende tillæg præges også af en række fælles udviklingstendenser. Det samme gælder periodens nye bibeloversættelser og salmebøger. Der åbnes op for et utal af liturgiske variationer efter lokal beslutning, der er tale om betydelig stærkere deltagelse i liturgien både for direkte medvirkende, fx læsere, og i kraft af menighedens inddragelse i liturgien, ligesom der generelt indføres en højere grad af mangfoldighed i de liturgiske udtryksformer. Generelt er man gået fra præstens til menighedens gudstjeneste i en relativt højkirkelig udgave.

Bogen leverer et godt bidrag til den nyeste del af den kirkelige praksishistorie, som generelt er langt bedre udforsket i Sverige end i Danmark. Samtidigt giver den en nyttig oversigt for yngre teologer og kirkeledere, som ikke selv har gjort udviklingen med. Selv om der i Sverige, modsat i Danmark, findes undersøgelser, der fokuserer på deltagerne, er det dog også i Sverige sammenhængen mellem den kirkestatistiske og den liturgiske udvikling, herunder den udførlige liturgiteologiske refleksion, som forekommer mest underbelyst. Selv i Sverige som i Danmark er det begrænset, hvad man ved om gudstjenesternes reception og funktion blandt kirkens medlemmer ud over den afstemning med fødderne, som kirkestatistikken afslører, når den ellers føres som i Sverige. Her er ét af mange indsatsområder for fremtidens kirkeforskning at tage fat på.

Hans Raun Iversen

Anders Jørgensen

Decorumkravet for præster. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag 2011. 112 s. Kr. 160.

En bog, der fokuserer særskilt på de krav, der retligt set kan stilles til handel og vandel hos præster i folkekirken samt valgmenigheder mv. (og har bemærkninger om decorumkrav også til folkekirkens øvrige ansatte) er selvsagt interessant for teologer, der arbejder i en kirkelig kontekst. Dét, der bringer en anmeldelse i DTT af denne lille og yderst læseværdige bog, er imidlertid dens afsæt i en også fagteologisk relevant teoretisk indfaldsvinkel (bogens kapitel 2).

Her fremlægges det ikke mindst i regi af Selskab for Kirkeret så kendte begrebspar om kirkelige regler i samspil med retsdogmatikken i en ny og klar

konsekvens. Afsnittet udbygger begrebet *retsteologi* (jf også anmeldelser i DTT af Kristine Gardes bøger og af Andersen & Nissens bog *Kærlighedens lov*) og drager den konsekvens, at “folkekirkens lære danner klangbund i decorumkravet og -vurderingen” (22). Dermed får decorumsager mod præster en dobbelt karakter. De skal selvsagt behandles parallelt med tilsvarende sager mod andre offentligt ansatte. Men folkekirkelig retsankendelse er også forpligtet over for folkekirkens evangelisk-lutherske lære (95). Dette grundsynspunkt gennemfører Jørgensen konsekvent i både analyser og konklusion. Vil mon fagteologien være med til et sådant dobbelt normsystem i retsankendelsen i kirker og trossamfund? Eller foretrækker man enten to parallelle retssystemer (som kanonisk ret vs. dansk ret) eller en ’ren’ forvaltningsret, hvor teologiens indflydelse bliver ureflekteret? – PS: mange af de omtalte sager kan findes i bibliografien på www.kirkeret.dk – en hjemmeside og en bibliografi, Jørgensen fortjenstfuldt har været (med)initiativer og (med)bidragyder til.

Lisbet Christoffersen.

Kristine Garde

Retsteologi. Udvalgte emner. København: Nyt Juridisk Forlag 2011. 246 s inkl. 6 koldnålsraderinger af Poul Skov Sørensen. Kr. 375 kr.

Kristine Garde er en flittig og engageret forsker. Den foreliggende bog engagerer også læseren med sin genfortælling af 12 velkendte nutidige præstesager, hver især repræsenterende en juridisk tilgang til (udvalgte) tjenesteretlige forpligtelser for præsterne.

Det bærende begreb *retsteologi* betyder hos Garde ‘den teologi, der anvendes i retlige – og det vil først og fremmest sige kirkeretlige – sammenhænge’ (7). Andre har forstået retsteologi bredere som teologi om rettens funktion og anvendelse i samfundet generelt (fx i indledningen til *Kærlighedens lov* (København 2009), anmeldt i DTT 74/2), en forståelse, der kunne have bidraget konstruktivt til analysen af de sager, der drejer sig om forkyndelsesfrihed og det, Garde kalder ‘ritualselvtægt’. Retsteologi kan også, som jeg selv har gjort det, beskrives som et metodisk greb til analyse af sager, der trækker på både teologiske og juridiske normer – i store træk det greb, Garde fornemt betjener sig af i den foreliggende bog.

Analysen får kød og blod vha. termerne det almindelige præstedømme, det kirkelige embede og den rette kaldelse, baseret dels på CA art 5 og 14 og dels på lovgivningens fordeling af kompetencer mellem præst og menighedsråd. Af en *retsteolog* må man da også først og fremmest forvente en detaljeret og teologisk-normativt begrundet analyse. Anvendelsen af det teologisk-teoretiske grundlag i de praktiske analyser kunne imidlertid være udfoldet mere. De tre grundlæggende begreber og den retsteologiske tilgang bliver anvendt næsten selvforklarende. Man længes efter at se Garde give sin teologiske argumentation bredde og dybde, så den kan bære den (ofte helt